

Procedure and Status of Judges» from 7 July 2010. Is the need for delimitation of the existing legislative concepts. Namely, such concepts as: the proceedings before the trial, the preparation of a civil case and a preliminary hearing. Also interesting is the consideration of the concept of the case to trial, determining the place of the stage and its values among the other stages of the civil process. The purpose of the article is scientific understanding and delineation of concepts: the proceedings before the trial, the preparation of a civil case and a preliminary hearing. Determining Where the stage of civil process, as the proceedings before the trial.

Keywords: civil procedure, stage of civil proceedings, proceedings before the trial, preparation of the case before trial, preliminary hearing.

УДК 347.91/95

Г. М. Ахмач

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ЗМАГАЛЬНОСТІ НА ОКРЕМИХ СТАДІЯХ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Дослідження проблеми реалізації принципу змагальності в цивільному процесі, його характерних рис, проблемних питань і перспектив розвитку на окремих стадіях цивільного судочинства безпосередньо пов'язане з всебічним, повним та об'єктивним з'ясуванням судом усіх обставин судової справи, сприяє постановленню законного, обгрунтованого та справедливого рішення, що максимально гарантує право фізичних і юридичних осіб на судовий захист, рівність перед законом і судом, забезпечення умов для реального здійснення принципу змагальності.

Інституалізація права на справедливий судовий розгляд на міжнародному рівні відбулася з прийняттям в межах Ради Європи Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., яку Україна ратифікувала 17 липня 1997 р. і тим самим взяла на себе зобов'язання гарантувати права, закріплені в Конвенції, та визнала юрисдикцію Європейського суду з прав людини з питань її тлумачення й застосування [7, 144].

Право кожного на справедливий і публічний судовий розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, який вирішив спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру, закріплено у п. 1 ст. 6 Конвенції як конвенційне право, гарантоване державою [1, 11].

Слід підкреслити, що Регламент Європейського суду з прав людини визначає принцип змагальності як один з базових принципів свого судочинства.

Основні елементи здійснення цивільного судочинства на засадах справедливості, реалізація принципу змагальності сторін при вирішенні справи притаманні також й українському законодавству, яке спрямовано на європейську інтеграцію та захист прав людини.

Конституція України (ст. 129) розглядає принцип змагальності як один з основних принципів здійснення правосуддя, невід'ємно пов'язаного зі здійсненням прав і волі людини, що підтверджує значимість даного принципу та актуальність всебічного дослідження як його теоретичних аспектів, так й практи-

ки застосування в цивільному судочинстві. Побудова цивільного процесу на засадах змагальності означає не тільки пошук оптимальної моделі правосуддя з ефективним захистом прав і інтересів громадян, але й відображає прагнення України до цивілізованого правосуддя, повагу до правових традицій демократичних держав, що підтверджує актуальність дослідження даної теми.

Науковці-юристи та юристи-практики приділяють значну увагу проблемі реалізації принципу змагальності у цивільному судочинстві, зокрема цієї проблемі присвячені наукові праці М. Белкіна [3], В. В. Комарова [7], С. Луїна [4], О. Неміровської [5], Ю. С. Червоного [9], С. І. Чернооченко [8], М. Й. Штефана [10].

Однак окремі питання цієї проблеми, — визначення особливостей дії принципу змагальності на стадіях апеляційного та касаційного провадження; виявлення прогалин та недоліків у чинному цивільному процесуальному законодавстві, які негативно впливають на реальне здійснення принципу змагальності у цивільному судочинстві на цих стадіях; вироблення рекомендацій з удосконалення відповідних норм ЦПК, зближення їх до міжнародних стандартів, — потребують подальшого дослідження. Вирішенню поставлених проблемних питань присвячена дана наукова стаття, що визначає її новизну.

У відповідності до ст. 10 Цивільного процесуального кодексу України змагальність у цивільному процесі проявляється у формі змагальності ініціативи осіб, які беруть участь у справі, а також активності суду, який повинен створювати всі необхідні умови для встановлення об'єктивної істини по кожній справі, всебічного, повного та об'єктивного з'ясування обставин справи (роз'яснити особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, попереджати про наслідки здійснення або нездійснення процесуальних дій і сприяти в здійсненні їх прав у випадках, передбачених ЦПК України).

Невиконання конституційних засад судочинства та приписів цивільно-процесуальних норм, зокрема здійснення цивільного судочинства на засадах змагальності осіб, які беруть участь у справі, є підставою для скасування судового рішення, як такого, що не відповідає вимогам закону, порушує право суб'єктів цивільно-процесуальних правовідносин на судовий захист та перешкоджає його реалізації.

Основний обов'язок доказування і подання доказів покладається на сторони, кожна з яких повинна доводити ті обставини, на які вона посилається на підтвердження своїх вимог або заперечень, за винятком обставин, які не підлягають доказуванню відповідно до цивільного процесуального законодавства (ст. 61 ЦПК). Але суд повинен сприяти сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, отримувати докази, — ЦПК України (ст. 137) передбачає обов'язок суду витребувати докази за клопотанням сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, у випадках, коли вони мають складності щодо отримання доказів. Тобто суд сприяє реалізації принципу змагальності у цивільному судочинстві.

Юридичним вираженням незалежності судової влади є принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону, а з даним принципом органічно

зв'язаний принцип рівності громадян перед законом і судом. Ці принципи відображені як у національному, так і в міжнародному законодавстві.

Винятковість є невід'ємною ознакою судової влади, її юридичним вираженням і означає, що право і обов'язок здійснювати правосуддя повинні бути покладені тільки на судові органи. Повнота та доступність правосуддя — характерні риси судової влади. Принцип змагальності пов'язаний з повнотою судової влади і безпосередньо впливає з неї. Використовуючи доступність судової влади, громадянин звертається в суд за захистом свого порушеного, невизнаного або оспорюваного права, свобод чи інтересів або захищається від позову в умовах змагального процесу, користуючись при цьому всіма наданими йому законом засобами [6, 153–154].

У процесуальній літературі активно обговорюється питання про вплив принципу змагальності на справедливий судовий захист.

На думку О. Неміровської, під принципом змагальності у цивільному судочинстві слід розуміти положення, згідно з яким на сторони покладається обов'язок по доведенню обставин, на які вони посилаються з метою обґрунтування своїх вимог або заперечень, під час здійснення якого діяльність сторін має характер змагальності [5, 156].

С. І. Чернооченко справедливо відзначає, що суть принципу змагальності полягає у забезпеченні широкої можливості сторонам захищати свою позицію у справі, свободи надання сторонами доказів і доведення їх переконливості. Реалізація принципу змагальності сприяє активізації дискусії сторін, дозволяє їм вільно висловлювати свої думки, тлумачити факти, пов'язані зі справою. Керівна роль при цьому належить суду, який в ході судового засідання займається пошуком об'єктивної істини, дотримується правил судового розгляду, встановлених законом [8, 40–41].

Найбільш повне поняття змагальності висловлене М. Й. Штефаном — на його думку, змагальністю визначається весь процес відбору фактичного матеріалу, необхідного для розв'язання судом справи, встановлюються форми, методи і способи дослідження цього матеріалу, процесуальна діяльність суб'єктів доказування, її послідовність і правові наслідки. Змагального вигляду цивільному процесу (спору сторін перед судом) надають утвердження однієї із сторін своїх міркувань і оспорювань та заперечень доводів іншої сторони.

Змагальність характеризується змогою сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, визначати і використовувати у доказовій діяльності необхідні процесуальні засоби, передбачені цивільним процесуальним законодавством. Діяльність сторін ґрунтується на їх праві вільно розпоряджатися фактичним матеріалом; насамперед сторони додають до суду необхідні дані про юридичні факти у справі, що становлять предмет доказування, а також докази, якими вони підтверджуються. Таким чином зміст принципу змагальності складають права і обов'язки сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, у сфері судового доказування. При цьому принцип змагальності визначає змагальну форму цивільного судочинства — процесуальний порядок, який забезпечує сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, можливість активно захи-

щати як особисті права та інтереси, так й права та інтереси інших осіб та держави [10, 52–53].

Ю. С. Червоний детально розглядає особливості принципу змагальності на різних стадіях цивільного процесу. Підкреслюється, що найповніше принцип змагальності проявляється на стадії судового розгляду.

Принцип змагальності також застосовується при розгляді окремих категорій справ в порядку окремого провадження (при розгляді судом справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності особи, справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності). Принцип змагальності застосовується при встановленні деяких юридичних фактів: усиновлення, реєстрації та розірвання шлюбу, перебування фізичної особи на утриманні, проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу та ін.

Однак цей принцип не застосовується у наказному провадженні, адже при видачі судового наказу відсутній спір про право. Звертається увага на притаманність цього принципу таким важливим стадіям цивільного процесу, як перегляд судових постанов в апеляційному порядку та перегляд судових постанов в касаційному порядку [9, 50–51].

Слід зазначити, що деякі процесуальні проблеми, пов'язані з реалізацією принципу змагальності на окремих стадіях цивільного процесу, потребують вдосконалення, маються на увазі стадії апеляційного та касаційного провадження. Важливість цієї проблеми ґрунтується на положеннях як вітчизняного, так й міжнародного законодавства.

Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (від 23 лютого 2006 р., № 3477-IV), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та практика Європейського суду з прав людини вважаються складовою частиною вітчизняного законодавства. Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 17 цього Закону суди України застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права. Відповідно до рішень по справах ЄСПЛ доступ до апеляційного та/або касаційного оскарження судових рішень вважається важливою складовою забезпечення прав, гарантованих ст. 6 Конвенції [3, 155–156].

Принцип змагальності в апеляційнім провадженні є присутнім, оскільки за клопотанням сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, суд викликає свідків, призначає експертизу, витребує докази, вирішує питання про судові доручення щодо збирання доказів, залучення до участі у справі перекладача та спеціаліста. Крім того, згідно зі ст. 304 ЦПК апеляційний суд розглядає справу за правилами, встановленими для розгляду справи судом першої інстанції, з винятками і доповненнями, встановленими ЦПК.

Цивільний процесуальний закон встановлює межі розгляду справи апеляційним судом, — апеляційний суд досліджує нові докази тільки у випадках, коли їх неподання до суду першої інстанції було зумовлено поважними причинами. Положення щодо обмеження в можливості надання доказів до суду апеляційної інстанції не перешкоджає процесу доказування, а забезпечує підви-

щення активності сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, в суді першої інстанції, що допомагає реалізації принципу змагальності у цивільному судочинстві.

Таке положення сприяє здійсненню основного завдання апеляційної інстанції — гарантувати справедливість судового рішення, реалізацію права на судовий захист.

Однак дія даного принципу обмежена в апеляційному провадженні, оскільки сторони або інші особи, які беруть участь у справі, не завжди особисто беруть участь в апеляційному розгляді справи. Відповідно до ст. 305 ЦПК, якщо сторони або інші особи, які беруть участь у справі, належним чином повідомлені про час і місце розгляду справи, їх неявка в судове засідання не є для суду апеляційної інстанції перешкодою для розгляду справи, також, як і неявка їх із причин, визнаних судом неповажними (подання особи, яка бере участь у справі, клопотання про відкладання судового розгляду, задовольняється судом за власним розсудом).

Крім того, доповнення ЦПК України ст. 304-1 згідно із Законом № 2453-VI від 7 липня 2010 р. також не сприяє реалізації принципу змагальності у цивільному судочинстві щодо розгляду в апеляційному порядку окремих категорій справ. Відповідно до положень ст. 304-1, якщо в апеляційному порядку оскаржується рішення суду першої інстанції, прийняте за результатами розгляду справ, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 15 ЦПК, розгляд апеляційної скарги здійснюється апеляційним судом без виклику осіб, які беруть участь у справі.

Касаційній інстанції також притаманні окремі елементи принципу змагальності: до касаційної скарги додаються всі письмові матеріали, що мають значення для справи, суддя-доповідач доповідає суду зміст оскаржуваного судового рішення та доводи касаційної скарги. Якщо особи, які брали участь у справі, викликані судом для надання пояснень у справі, вони дають свої пояснення (першою дає пояснення сторона, яка подала касаційну скаргу; якщо рішення оскаржили обидві сторони, першим дає пояснення позивач).

Однак при перегляді справи у касаційній інстанції сторони мають істотні законодавчі проблеми для реального виконання принципу змагальності.

Зокрема, на думку С. Луніна, відсутність дебатів у касаційній інстанції відзначає і відсутність змагальності сторін. Якщо сторони викликані у судове засідання, їхня присутність є формальною, оскільки суд не досліджує докази та інші обставини справи, а сторони не ведуть ніяких дебатів.

Слово «дебати» походить від французького «debattre» — сперечатися. Дебати призначаються для двох чи більше осіб і обов'язково передбачають обмін думками, висунення своєї позиції та спростування позиції опонента. Етап дебатів для позивача має назву «rebuttal», а для відповідача — «surrebuttal».

Сторона позивача викладає свої головні аргументи у вигляді тверджень чи репліки, спрямованих на ефективне спростування ключових аргументів відповідача. Сторона відповідача, в свою чергу, має відповісти саме на ці твердження. Виступаючі надають ретельний аналіз не тільки тих доказів, що підтвер-

джують висновки, про які говорить виступаючий, а й тих, котрі наводила (або може навести) інша сторона на їх спростування.

Головним моментом у дебатах С. Лунін зазначає не виступ позивача або відповідача, а заперечення і спростування аргументів протилежної сторони. Судові дебати справедливо розглядаються ним як єдиний спосіб вираження думки сторони з тих або інших обставин справи. При цьому змагальний характер судових дебатів надає можливість з різних позицій висвітлити спірні питання у справі [4, 105–106].

Крім того, законодавець у касаційній інстанції не зобов'язує суд у всіх випадках повідомлювати осіб, які беруть участь у справі, про час і місце розгляду справи судом касаційної інстанції, — зазначені особи викликаються за власним розсудом суду для надання пояснень у справі, тобто суд факультативно вирішує питання про необхідність присутності даних осіб у судовому засіданні (ст. 333 ЦПК).

Така позиція законодавця, на нашу думку, позбавляє сторони та інших осіб, які беруть участь у справі, аргументовано відстоювати свою позицію у справі, реально застосувати принцип змагальності у касаційній інстанції і, як наслідок, перешкоджає суду всебічно й об'єктивно досліджувати обставини справи, винести законне і обґрунтоване судове рішення за результатами розгляду касаційної скарги.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, підписана членами Ради Європи 4 листопада 1950 року // Вісник Верховного Суду України. — 1997. — № 3.
2. Цивільний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 27 верес. 2010 р.: (офіц. текст). — К.: Паливода А.В., 2010. — 184 с.
3. Белкін М. Проблемні питання апеляційного та касаційного оскарження судових рішень // Право України. — 2010. — № 5. — С. 154–160.
4. Лунін С. Реалізація конституційної засади змагальності сторін на різних стадіях судового процесу // Юридична Україна. — 2010. — № 7. — С. 102–108.
5. Неміровська О. Змагальність: старе поняття, новий зміст // Право України. — 1999. — № 9. — С. 55–61.
6. Проблемы науки гражданского процессуального права / под ред. В. В. Комарова. — Х.: Право, 2002. — 440 с.
7. Проблемы теории та практики гражданского судочинства / за заг. ред. В. В. Комарова. — Х.: Харків юридичний, 2008. — 928 с.
8. Чернооченко С. І. Цивільний процес: навч. посіб. / С. І. Чернооченко. — К.: Центр навч. л-ри, 2005. — 472 с.
9. Цивільний процес України: підручник / за ред. Ю. С. Червоного. — К.: Істина, 2007. — 392 с.
10. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України. Академічний курс / М. Й. Штефан. — К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2005. — 624 с.

Анотація

Ахмач Г. М. Процесуальні особливості реалізації принципу змагальності на окремих стадіях цивільного процесу. — Стаття.

У статті розглядаються проблемні питання реалізації принципу змагальності на окремих стадіях цивільного процесу; особлива увага приділяється специфіці дії цього принципу на стадіях апеляційного та касаційного провадження. Запропоновані конкретні шляхи удосконалення

чинного цивільного процесуального законодавства відносно реалізації принципу змагальності у цивільному судочинстві.

Ключові слова: принцип змагальності, цивільне судочинство, стадії цивільного процесу, апеляційне оскарження, касаційне оскарження судових рішень.

Анотація

Ахмач А. М. Процессуальные особенности реализации принципа состязательности на отдельных стадиях гражданского процесса. — Статья.

В статье рассматриваются проблемные вопросы реализации принципа состязательности на отдельных стадиях гражданского процесса; особое внимание уделяется специфике действия этого принципа на стадиях апелляционного и кассационного производства. Предложены конкретные пути усовершенствования действующего гражданского процессуального законодательства относительно реализации принципа состязательности в гражданском судопроизводстве.

Ключевые слова: принцип состязательности, гражданское судопроизводство, стадии гражданского процесса, апелляционное обжалование, кассационное обжалование судебных решений.

Summary

Ahmach A. M. Judicial Features of Realization of Adversary Principle on the Separate Stages of Civil Judicial Process. — Article.

In the article are considered problem questions of realization of adversary principle on the separate stages of civil judicial process; the special attention is spared to the specific of action of this principle on the stages of appeal and cassation appeal of court decisions. The concrete paths of improvement of active civil judicial law are offered in relation to realization of adversary principle of in the civil judicial process.

Keywords: adversary principle, civil judicial process, stages of civil judicial process, appeal, cassation appeal of court decisions.

УДК 347.122

М. В. Сидоренко

СУБ'ЄКТИВНІ ПРАВА, СВОБОДИ ТА ІНТЕРЕСИ ЯК ОБ'ЄКТ СУДОВОГО ЗАХИСТУ (ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ)

Конституція України та цивільне законодавство містять досить багато норм, які формують цілий комплекс прав та інтересів суб'єктів цивільних відносин, які охороняються законом. У разі їх порушення заінтересована особа має можливість звернутися за захистом до уповноважених органів або застосувати інші засоби захисту, передбачені законом. У разі виникнення конфлікту інтересів суб'єктів цивільних відносин перед ними постає питання про правильну ідентифікацію права, що було порушено, оспорене або невизнане, і вибір правильної форми та способу захисту свого права та інтересу.

Метою статті є виявлення сутності суб'єктивного цивільного права та інтересу як об'єкта судового захисту, їх співвідношення з іншими подібними категоріями.

Питання сутності суб'єктивного цивільного права та інтересу, а також проблеми реалізації права на судовий захист були предметом дослідження таких вчених, як С. М. Братусь, О. В. Дзера, О. С. Іюffe, В. П. Грібанов, П. Ф. Єлісей-